

**Curae sanitatis publicae apud veteres exempla / Ad disceptandum
proponit M. Ernestus Benj. Gottlieb Hebenstreit Med. Bacc. adsumto socio
Christiano Gotthelf Friderico Webel Med. Bacc.**

Contributors

Hebenstreit, Ernst Benjamin Gottlieb, 1758-1803.
Webel, Christian Gotthelf Friedrich, 1754-
Universität Leipzig (1409-1953)

Publication/Creation

Lipsiae : Ex Officina Sommeria, [1779]

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/fbkqcvre>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

28018/p

C. XII

18/h

CVRAE SANITATIS PVBLICAE
APVD VETERES

E X E M P L A

AMPLISSIMI PHILOSOPHORVM ORDINIS
A V C T O R I T A T E

A. D. XXV. AVGVST. CIDIDCCLXXIX.

H. L. Q. C.

AD DISCEPTANDVM PROPONIT

M. ERNESTVS BENI. GOTTLIEB HEBENSTREIT

MED. BACC.

ADSVMTO SOCIO

CHRISTIANO GOTTHELF FRIDERICO WEBEL

MED. BACC.

LIPSIAE

EX OFFICINA SOMMERIA.

1779.

V I R O

SVMME REVERENDO EXCELLENTISSIMO

IOANNI ADOLPHO SCHARF

S. S. THEOL. DOCTORI AD AEDEM D. THOM. ARCHIDIAcono

V I R O

SVMME REVERENDO EXCELLENTISSIMO AMPLISSIMO

IOANNI GOTTLIEB BOSSECK

A. A. M. S. S. THEOL. BACC.

CAPITVLI WVRCENENSIS [CANONICO LINGV. HEBR. PROF.

PVBL. COLL. MAL. PRINCIP. SODAL. SOCIETAT.

PHILOBIBL. ET CONCIONATOR. MAL

P R A E S I D I

V I R O

EXCELLENTISSIMO ATQVE EXPERIENTISSIMO

IOANNI CHRISTIANO HEBENSTREIT

MED. DOCT.

MEDICO LIPSIENSI CELEBERRIMO

VIRIS

DE

ECCLESIA LITERIS ET SALVTE PVBLICA

OPTIME MERITIS

OB

SANGVINIS NECESSITVDINEM

FAVOREM INSIGNEM

BENEFICIA CONSILIA SALVBERRIMA

PIE VENERANDIS

HVNC QVALEM CVNQVE LIBELLVM

PERPETVAE PIETATIS PIGNVS

LONGAEVAM FELICITATEM APPRECATVS

OFFERT

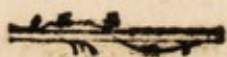
M. ERNESTVS BENIAMIN GOTTLIEB HEBENSTREIT.

CVRAE
SANITATIS PVBLICAE APVD VETERES
E X E M P L A

§. I.

Instituti Ratio.

Multi sunt, qui scripturi aliquid, de arctis, quibus mens humana continetur, limitibus conqueri nunquam praetermittunt, siue, quod ignorantiae suae excusationem in communi quaerant miseria: siue, quod vere docti, vastissimumque scientiae campum ingressi in medio consistant itinere, quantumque ad illud conficiendum sibi restet intelligant. Atque hi quidem suo omnino iure vitae breuitatem, vanitatem scientiarum, humanaeque intelligentiae exilitatem deplorant, vsu experti, quae in arte quauis inuenta sint, quae lateant, quantulumque per aetatis fugacitatem et corporis animique vires disci queat. Illi vero, qui ne in limine quidem scientiae constituti viae molestias angustiasque crepant, male suam ignorantiam dissimulant. — Equidem scribendi periculum facturus, non generis humani sed mei ingenii infirmitatem profitebor, si forsan errores in disputatione mea commiserō. Cogitent, qui libellum ad manus sument, a iuvene scriptum esse, neque posse ab ea aetate noua inuenta expectari. Quemadmodum enim, nisi qui omnia, quae ad agrorum culturam pertinent, probe cognita habeat, nemo in hoc genere noui quid excogitare potest; ita quamcunque artem nouis inuentis locupletare constitueris, eam te penitus antea perspexisse oportet. Malui proinde quaedam a viris doctis iam consignata literis retractare et colligere, nouoque, si fieri posset, ordine disponere, quam iactato nouitatis no-

mine eruditionis speciem affectare. Videbatur autem huic consilio optime conuenire argumentum ex historia medicinae petitum. In eiusmodi enim argumento inuentionis quidem opportunitas nulla datur, suppetit tamen multiplex occasio, quid de placitis doctorum hominum sentias ipse, dicendi. Atque sic demum historiam medicam vtilitate maxima se commendare arbitror, si, quae, quibusue rationibus ducti omnium aetatum medici statuerint, probe discas; si non inventa modo ipsa sed occasiones inueniendi perspectas habeas: si denique, medicorum innumera et toto saepe coelo inter se distantia decreta in vna quadam continua serie proposita intuens, quid ex his omnibus rerum naturae maxime sit congruum, disquiras. Sicuti enim ingenuae artis medicae comes fidissima est philosophia, ita inprimis neminem ea destitui oportet, qui in ediscenda medicinae historia velit proficere. Illa enim ad indagandas et diiudicandas rerum causas ducimur, sine quarum cognitione incerta et vana omnis est scientia. Quae cum animo perpenderem ex vniuerso historiae medicae ambitu eam partem decerpendam esse putavi, quae vinculo mutuo cum philosophia coniuncta est, ita, vt quantum haec illi, tantum huic illa sit auxilio. Quid vero sapientum studio dignius, quid vtilitate praestantius, quam cognoscere, quibus modis salus ciuium iuuari stabilisque possit? Cumque nisi praeter mores, valetudini etiam consulatur, mox detrimentum capiat respublica, eiusque vires eneruatis quasi artubus concidant, neminem dubitare posse arbitror, quin magnum salutis publicae praesidium in legibus et consuetudinibus sit ciuium valetudinem spectantibus. — Haec talia mecum perpendens a meo scribendi consilio haud alienum esse putavi, *nonnulla antiquae in sanitate publica tuenda curae specimina* proponere. Ex eiusmodi enim disputatione vtrisque meis praeceptoribus, tam medicis quam philosophis, constare posse videbatur, quo successu ipsorum scholis interfuerim.

§. II.

Quid sit sanitas publica, et quando primum de illa ordinanda homines cogitauerint.

Sanitas publica est hominum in societate viuentium sanitas, rerum, quibus ad sustentandam suauiterque ducendam vitam omnes in ciuitate vtuntur, salubritate promouenda. Hinc nemo erit, quin me etiam non monente intelligat, homines extra societatem viuentes publica bona ignorasse. Singulus quisque enim peculii tantum curam gerebat. Quapropter nulla tunc esse poterat de sanitate publica sollicitudo; sed si quid alicui nocuisset, id ille postmodum a natura doctus fugiebat, vel si grandius malum inuasisset, recuperandae sanitatis praesidia ipse sibi meditabatur et conquirebat. ^{a)} Hominibus vero postmodum in ciuitates congregatis, bonisque omnibus, quae singuli possederant antea, in rempublicam vsumque communem nunc conuersis, singulorum quoque experientia publici iuris facta est: atque ex his quae privato cuique in victus ratione aut conduxerant, aut nocuerant, normam aliquam sanitatis publicae administrandae ciuitatum conditores instituerunt. Atque huius consilii ineundi eo maior erat necessitas, quo plura morborum genera tunc primum nata esse videntur. Quemadmodum enim haec communis est mortalium conditio, vt nullo commodo, absque alicuius molestiae comitatu fruantur, ita quoque densum malorum agmen salutem hominum ex eo tempore inuasit, quo socialem vitam ingressi sunt. Certum quidem est, hominum extra societatem viuentium corpora morborum molestia non prorsus carere; quisque tamen naturae humanae bene gnarus facile intelliget, ipsam rerum externarum communionem multa noua innumeris bonis mixta mala consociatis hominibus attulisse.

Pro-

a) Quo pacto, quid in diaeta, speciatimque in victu noxium sit, quid salutare, ipsis experimentis homines di-

dicerint, egregie exponit Auctor libri *de prisca medicina*, qui inter Hippocraticos vulgo recensetur.

Proinde apud nonnullas gentes non legum quidem necessitate, sed natura sibi ipsa medicinam quaerente, ea, quae sanitati, tot hostibus vndique circumseptae, defendendae prodesse constaret, in consuetudinem abierunt. Sed et legibus saepenumero et institutis publicae sanitati prospectum est. Cumque legum conditores vix sola adhortatione homines ad praeceptorum medicorum obsequium duci posse experti essent, mox religionis mox alio quocunque titulo suas leges sanitatem tuituras proposuerunt. Inualuit postea mos, quae sanitati prodesse, faciendi, et quae illi nocerent, prout a maioribus acceptum fuerat, omittendi, ita ut tempore paullatim originis memoriam abolente, quae emolumenta ex eiusmodi institutis provenirent, vulgo ignoraretur. Atque huic ex lege relictæ consuetudini (erat enim illi ab initio legis auctoritas,) omnium fere populorum sanitas publica innititur.

§. III.

Sanitatis publicae tutela quibus in rebus versetur, eiusdemque partes.

De sanitatis publicae cura exposituris nobis constituendum prius est, quibus rebus illa vel iuvare vel pessundari possit. Eadem enim sunt et salutis et perniciæ instrumenta, in rerum externarum conditione posita. Hinc tot vias esse apparet, quibus consuli sanitati possit, quot rerum, in quibus est nocendi potentia, sunt species. Potest nempe vel cibus incongruus assumi, vel potus peccare, vel aer inquinari, vel corpus immunditiae neglectæque motu male haberi, vel contagium per vulgus grassari, vel denique mores pravi et libidinosi civium valetudinem subvertere.^{b)} In his omnibus sanitatis publicae impedimentis perpauca sunt, quae consilio et prudentia auerti, certe

b) Cf. Medicinæ forensis scriptores. *Institutiones Medicinæ forensis*, P. I. cap. 10. ERN. HEBENSTREIT *Anthropologia forensis*, Sect. I. cap. 2. II. MAGNIF. PLAZ *Diss. de amovendi sanitatis publicae impedimentis*. CHRIST. GOTTL. LUDWIG *In* Lips. 1771.

9

certe leniri nequeant. Ipsi rerum ad vitam necessariorum penuriae legibus institutisque magistratuum subueniri potest. Alia non natura sed ipsa hominum peruersitate nocent: dum scilicet hi vel immodice illorum vsui indulgent, vel inepta naturaeque minus conueniente ratione iis abutuntur. — Poterit itaque triplici modo ciuium sanitati prospici: primo, institutis publicis, quibus ea potissimum mala, quae sponte ingruunt, aut remouentur aut arcentur; dein talibus quae inopiae publicae medentur: tandemque legibus prauos mores et luxuriam coercentibus. Quae omnia, etsi vulgaria et cuique nota, eo consilio hic proposui, vt ad singula priscoe sanitatis publicae administrationis exempla facilius atque expeditior esset transitus, meliusque postmodum intelligeretur, num et quibus in rebus veteres legum sapientia et salubritate nostros homines antecesserint, quaeue nostris temporibus melius instituta sint.

§. IV.

Quae in sanitatis publicae apud priscoas gentes administratione considerari potissimum debeant.

Quilibet, vt opinor, ex his quae monita iam fuerunt, intelliget, me, dum in huius libelli titulo de populorum antiquorum in tuenda sanitate publica sollicitudine me acturum esse fuerim pollicitus, non ad leges tantum respexisse, sed in vniuersum ea quoque omnia ante oculos habuisse, quae sola consuetudine non legibus introducta fuerunt. Sunt enim in ciuili societate multa, quae, licet inueterato vsu stabilita, nulla vnquam lege aut imperata aut vetita fuerunt. Quorum causas et origines inuestigare tunc potissimum est difficile, si ab aetate nostra magno temporum interuallo distant. Quo factum est, vt saepe numero, qui priscoarum gentium res gestas atque mores explicare et a primis quasi fontibus repetere conati sunt, egregie decepti fuerint, siue, quod illorum temporum historiam ex aetatis suae moribus aestimauerint, siue, quod opinionem aliquam animo semper obuersantem ad

omnia transferentes ingenio nimium indulserint. c) Quapropter, ne ipse ego varios populorum antiquorum ritus, quos disquirere animus est, perperam sanitatis publicae curae immisceam, sedulo circumspiciendum erit. — Omnem autem orationis ordinem a rebus ipsis, quibus publica sanitas innitur, repetam, ita, ut ab antiquissimis temporibus populisque, Iudaeis et Aegyptiis, ordiar, et in Graecorum ac Romanorum veterum, quae huc spectant, institutis, desinam. Etsi vero librum in quo nil desit, scribere nolo, sed quaedam saltim specimina colligere; angusti tamen, quibus hoc genus dissertationum academicarum circumscribitur, limites vix paterentur me ea omnia hic exponere, quae haecenus in hoc genere conquirere potui. Neque hoc ob temporis, quo scribenda erat ista tractatio, brevitatem, fieri poterat. Proinde nunc quidem nonnulla enarrabo, quae ad *viçtus*, *aeris* et *aquae* apud populos antiquos curam spectant. Reliqua in aliud tempus differo.

c) Sic v. c. non defuerunt, qui fidei Christianae dogmata argumentis, quibus illa, longe firmioribus innixa, non indiget, corroborare satagentes, Triadis mysterium Aegyptiis iam innotuisse opinati sunt, quod nempe ternarius Deorum principum apud Aegy-

ptios numerus fuerit, aliaque eiusdem numeri vestigia in sacris huius gentis occurrant. Alii, alchemiae studio dediti, ludicrae vanaeque huius artis arcana fabulis poetarum obvelari somnia-

C A P. I.
D E V I C T V.

§. V.

*Qualis victus ratio apud primos fuerit homines. — Animalis victus,
an vegetabilis naturae humanae magis conueniat?*

Cibus et potus antiquissimis temporibus idem erat omnibus. Genus humanum enim vna quasi familia adhuc comprehensum rude tum erat atque artibus nondum excultum, cum scilicet vsu rerum artium magistro optimo destitutis varietatis victus parandae subsidia deessent. Hinc, quae facillimo negotio essent parabilia et sponte quasi esurientibus sese offerrent, illis vitam vnusquisque sustentabat. Nec exigua inde veritatis species eorum accedere videtur sententiae, qui primaeuos homines vegetabili cibo, fructibus inprimis radicibusque, vesci solitos fuisse existimant — Mox, cum gens humana in dies augeretur et in populos distribueretur, victus ista ratio multum a prisca sua simplicitate deflexit, inuento ciborum ex regno animali vsu. Nollem tamen hoc vitio vertere mortalibus, quod neglecta illa, quam dixi, victus simplicitate, carnes gustare coeperint.^{d)} Est enim harum vsus non minus

B 2

ac

d) Fuerunt olim multi, qui victum animale damarent, triplici potissimum argumento sententiam suam defendere annisi. Mox enim immanitatem mentemque ingratam eorum acularunt, qui primi animalia vel innoxia, vel adeo de hominibus egregie merita mactare ausi fuerint; mox impietatem etiam eorum exsecrati sunt, rati, animas mutatis semper sedibus per corpora tam hominum quam brutorum vagari. Tandem et de noxis ab animalium esu tum animo tum corpori metuendis questi sunt; quod nempe ex eo tempore, quo illis vesci mortales

assueuissent, et multi morbi corporum infractas vires inuaserint, et homines, neglecta pristina morum lenitate pacisque amore, in proprium genus saeuire coeperint — Apud Athenienses quidem Triptolemus abstinentiam a victu animali primus introduxisse fertur, teste PORPHYRIO Π. ΑΠΟΧ. ΕΜΨ. L. IV. c. 22. Φασὶ δὲ καὶ Τριπτόλεμον Ἀθηναίοις νομοθετῆσαι καὶ τῶν νόμων αὐτῷ τρεῖς ἔτι Εὐνοκράτης ὁ Φιλόσοφος λέγει διαμένειν Ἐλευσίνι· Γονεῖς τιμᾶν· Θεοὺς καρποῖς ἀγάλλειν· Ζῶα μὴ σίνεσθαι. Pythagoras postmodum hanc religionem apud suos re-

ac victus vegetabilis humano corpori aptus. Quid? quod ex ipsa humorum nostrorum indole et instrumentorum, alimentis recipiendis et concoquendis accommodatorum, fabrica patet, a naturae consilio victum animale neutiquam abhorrere.^{e)} Sane, qui et olim et nostris temporibus carne vesci religioni sibi duxerunt, non videntur cogitasse, quam multae sint regiones, vbi parcissimo vegetabilium prouentu necessario carnibus animalium in cibis vti incolae cogantur.^{f)} Neque

restaurauit atque latius diuulgauit, mutuatus illam, vt videtur, ab Aegyptiorum sacerdotibus. Quando apud Aegyptios et Gymnosophistas illa recepta fuerit, non certo constat. Quos posteriori loco nominauimus, Gymnosophistae, in abstinentia a carnibus animalium ipsis Pythagoreis seueriores fuerunt; id quod nostra quoque aetate de Brachmanis, illorum successoribus, ex itinerum scriptoribus constat — Caeterum illa Pythagoreorum placita fusius exposita leguntur apud DIOGENEM LAERTIVM, *vit. Philosoph.* L. VIII. c. I. IAMBLICHVM *vit. Pythagorae* c. 34. 36. PORPHYR. *vit. Pythag.* c. 16. 30. ed. *Lud. Kusteri*, vbi conferri merentur loca veterum scriptorum a *Rittershusio* in animaduersionibus ad Porphyrium allegata. Prae reliquis autem legendi sunt, qui ex instituto de abstinentia a carnibus scripserunt, PLUTARCHVS *περὶ σαροφάγίας* L. I. II. in T. II. opp. p. 993. 996. edit. *Xylandri*. et PORPHYRIUS *περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων*, quod opus oratione subtili et Platonis imitatore digna scriptum Librisque IV. comprehensum seorsim prodiit Trai. ad Rh. 1767. cura *Iac. de Rhoer*. — Sed ne nostris quidem temporibus defuerunt, qui victum animale impugnant; ex quibus COCCHIVM, CHEYNIUM

et ION. IAC. ROUSSEAU nominasse sufficiat. Alii rursus vegetabilem condemnarunt, inprimis ANDRY, TYSON et ARBUTHNOT. Cf. MACKENZIE *Geschichte der Gesundheit*.

e) Succum carniū animalium nostris sunt simillimi, ita, vt fere nulla mutatione opus habeant, qua ad alendum fiant aptiores. Continetur etiam, si massas aequales alimenti vegetabilis et animalis inter se comparemus, in hoc materia alens et copiosior et densior quam in illo. Quapropter, vt egregie monet HALLERVS, *Vir immortalis, Robur maius est ab eo alimento. Robur enim pendet ab eo reparato, quod est amissum, aque copia rubrorum globulorum et a tenacitate glutinis fibrarum.* Elem. Physiol. T. VI. p. 208. Porro et ventriculus longe angustior est homini, et coecum intestinum cum appendicula sua breuius, quam in herbiuoris animalibus. Participant tamen de reliquo digestionis organa in homine vtrorumque, tam carniuorum, quam herbis pasci solitorum animalium, naturam. Bilis etiam, vt in carniuoris, amarior spissiorque est, quam in herbiuoris esse consuevit. De his plura habet HALLERVS l. c. Cf. BUFFON *Histoire naturelle* T. IV. p. 226. Vers. Germ.

f) Septentrionalium gentium plurimae, v. c. Tataři, et, qui piscibus fere

que est, quod crudelitatem et immanitatem eorum criminentur, qui primi animalia mactare ausi fuerint: siquidem animalia senio confecta tanta plerumque miseria premi constat, ut, si futura praeuiderent, matura mors ipsis videretur longe optabilior. Tanto etiam minus est, quod in carnum esu iure possis reprehendere, quanto certius euenturum erat, ut, aucto in dies animalium numero, vel solus periculi imminentis metus homines ad eorum caedem citius feriusue impelleret. Quamobrem, etsi pro varietate coeli mox animale mox vegetabilem victum hominibus salubriorem esse neutiquam negemus, in vniuersum tamen utroque uti naturae maxime erit consentaneum; ut videantur aequae errare, tum qui solas carnes, tum qui solos cibos vegetabiles laudant. — Caeterum primos mortales crebrius ex vegetabili regno cibos petiisse credibile est, vel quod isti in promptu essent et absque molestia comparari possent, vel quod vere scelus esse putarent, animalibus lucis usuram eripere, qua tanquam communi bono cum hominibus fruerentur. Adde, quod antiquissimos populos constet australes fere terras coluisse: quo fiebat, ut vegetabilem victum magis appeterent, in quo et aestum compescendi et sitim extinguendi maior virtus est, quam in animalium carnibus. Aucta deinceps fuit alimenti ex regno animali sumendi necessitas, partim, quod agris rarius adhuc cultis, hominum et animalium perpetim crescenti multitudini pabulum vegetabile in posterum haud suffecturum esse videretur; partim, quod gregum pascendarum cura magis magisque omnes occuparet, et prout quisque prospera aduersaque fortuna in hoc labore vteretur, ita opulentior pauperiorue haberetur, — Satis mature homines lacte usos fuisse credibile est, quod alimenti genus inter animales et vegetabiles cibos medio quasi loco consistit. Ad pisces deinde ventum esse, praeter alios HALLERVS quoque existimat, g)

B 3

cum

fere solis viuunt, Islandi, Gronlandi, Færoenses et Lapones.

g) l. c. p. 202,

cum illi dolorem voce significare et misericordiam hominum sic commouere nequeant. Inde et feras venari et aucupari coeperunt; postremo omnium animalia mansueta mactare, aut, quae nondum essent mansuefacta, ut cibo inferuissent, cicurare et saginare didicerunt — Cum vero sic mutato alimenti omnisque vitae genere ditiores libidini et gulae indulgere assuescerent, pauperes contra et vilioris fortis homines vitae necessitatum inopia premerentur, damnorum experientia docuit homines, quo ciborum genere utendum, quoue abstinentum valetudinis causa esset. Postea illa ipsa, quae rerum usus commendauerat, victus praecepta legum quoque sanctio firmavit. Erat autem vel ideo eiusmodi legibus opus, quoniam, ut paullo ante animaduersum est, eo tempore fere cuncti in regionibus calidioribus degebant, unde serius demum versus septentrionem digressi sunt. Scilicet nemo ignorat, corpora sub australi coelo ob solis aestum perpetuum in morbos inflammatorios et putridos, quamalibi, proniora esse, atque illa ipsa mala grauioribus diaetae erroribus citius arcessi. Hinc si vllibi, in illis potissimum regionibus institutis legibusque opus erat, quae gulae deditorum hominum intemperantiam coercerent, ciuiumque sanitatem a coeli inclementia defenderent. — Proinde aequos rerum iudices non miraturos esse existimo, quod inter leges ex artis medicae regulis petitas retulerimeas, quae carnum abusum istis regionibus minime conuenientem vetarent.

§. VI.

De publicis institutis victus salubritati apud Iudaeos prospicientibus.

Ex sacris literis compertum habemus, Deum ipsum hominibus a diluio seruatis animalium suffocatorum sanguinisque usu interdixisse.^{h)} Denuo postmodum per Moysen lex ista restaurata fuit, omnis praeterea pinguedinis esu vetito,

capi-

^{h)} Genes. IX. 4.

capitisque supplicii poena proposita. Cui legi, ut eo religiosius obtemperarent, Deus utrumque, et sanguinem et pinguedinem animalium mactatorum, immolari sibi iussit.ⁱ⁾ Praeterea a variorum animalium esu Iudaeos plane abstinere Deus iussit, eaque impura esse declaravit;^{k)} quorum genera recensere et taediosum lectoribus et a nostro consilio alienum foret. Plerique Theologi existimarunt, Deum hoc pacto, omnem, quae necti poterat inter Ebraeos vicinasque gentes, consuetudinem et familiaritatem intercipere voluisse. Neque hoc negare sustineo; puto tamen aliam quoque fuisse harum legum utilitatem, quod nempe valetudini publicae prospexerint. Videtur autem in ea regione, quam Iudaei incolebant, imprimis magna fuisse diaetae seuerioris necessitas, siquidem illa feruidissimis ventis, ab arenosis locis Arabiae desertae spirantibus, obnoxia est; ita, ut, nisi frigidior aura a mari medio accedens aestum temperaret, nullibi foret incolarum natura in morbos inflammatorios putridosque pronior. Fuit quidem Iudaeae cum plurimis regionibus ardore solis aestuantibus hoc commune, quod fructibus abundaret acore iucundo putridae humorum resolutioni resistentibus. Sed cum his non omne periculum posset auerti, nisi ex animalium carnibus saluberrimae tantum assumerentur, legislatoris sapientiam satis admirari non possumus, qui iis maxime victus animalis generibus Israelitis interdixit, quae citiore corruptione vitiantur. — Sanguis omnis in ventre difficulter coquitur, cruore in grumos aegre dissolubiles coeunte. Putre-

i) *Leuit.* III. 17. VII. 23 — 27. XVII. 10 — 14. XIX. 26. *Deuteron.* XII. 16. 23. 24. XV. 23.

k) *Leuit.* XI. *Deuteron.* XIV. 7. 8. IO. 12 — 19. Cf. IO. DAV. MICHAELIS *deutsche Uebersetzung des A. T. mit Anmerkungen für Vngelehrte.* T. III. p. 127. seqq. *der Anmerk.* IIVS D. *Mosaïsches Recht* T. IV. §. 202. — Ea autem animalia pura di-

cuntur, quibus vesci consueuimus: impura vero, quorum in cibis usus insolens est, non quae vili penduntur, aut nauseam et fastidium excitant. Proinde apud omnes fere gentes alia bestiarum genera pura, alia impura esse constat, prout aliarum carnes in ciborum numero haberi, aut non haberi consuetudine inualuit.

dinem contrahit celerrime, qua et animalium suffocatorum carnes sanguine turgidae mox corrumpi solent — Pinguium ciborum abusus sanitati semper est infestus, quippe qui ventriculi robur infringit, coctionem sufflammat, rancoremque inducit, in quo difficiliorum morborum biliosorum et putridorum fomes est.¹⁾ Ex iis vero animalibus, quorum carnes Moses ab Israelitarum mensis proscripsit, pleraque aut in sordibus et coeno pabula quaerunt, aut aliorum animantium nece viuunt. Quo fit, ut humores utrorumque in putridam resolutionem facile vergant. — Non opus est, his expositis, legum Mosaicarum utilitatem fusius laudare; si praesertim hoc ante oculos semper habeas, illas fuisse naturae locorum, quae Iudaei incolebant, accomodatissimas.^{m)} Num butyri usus apud Iudaeos illicitus fuerit, equidem decernere non ausifim, cum leges pro hac sententia excitatas in versione saltem legere potuerim. Probabilibus certe argumentis ILL. MICHAELIS affirmantium sententiam defendisse mihi videtur.ⁿ⁾

Potest denique inter leges Mosaicas, victus salubritati prospicientes, ea quoque recenferi, qua feminibus mixtis agros conferere vetabatur. Etenim nulla ratione certius poterant damna e lolio annonae intermixto oriunda praeuerti.^{o)}

§. VII.

1) Lege diuina, quatuor pinguedinis genera recensentur, quibus vesci nefas esset: adeps scilicet, qui in mesenterio est, quique renes ambit, omenti pinguedo ac denique ea, quae circa pecorum caudas haeret — Reliqui corporis pinguedo, quae vel cuti substernitur, vel musculos intercedit, in victu prohiberi vix poterat, uti recte monuit ILL. MICHAELIS. *Mos. R. T. IV. §. 206.*

m) Adde, quod lepram aliosque morbos cutaneos Asiae et Africae endemios ab inepta victus ratione, putre-

scentibus maxime rancidisque cibis, item suillae carnis usu crebriore proficisc multi, tum ex veteribus, tum ex recentioribus scriptoribus, animaduertunt; de quibus consulantur G. G. SCHILLING, *Commentationes de Lepra*, cur. I. D. Hahn. L. B. et Trai. ad Rh. 1778. p. 19. sqq.

n) l. c. §. 205. cf. *Exod. XXIII. 19. XXXIV. 26. Deuteron. XIV. Hoedum in matris lacte ne coquito. [assato.]*

o) *Leuit. XIX. 19. Deuteron. XXII. 9. MICHAELIS l. c. §. 218.*

§. VII.

Qualis fuerit victus ratio apud Aegyptios, quibusque legibus et institutis circumscripta.

Ebraeorum gentem, obsequium alias facile detrectantem, legibus Mosaicis haecenus enumeratis obtemperasse non mirum est, cum in Aegypto frugalitati, isti regioni domesticae, assuetos iamiam fuisse a verosimili non abhorreat. Multa enim erant publica instituta apud Aegyptios, quae pariter ac illae Iudaeorum leges, sanitati publicae patrocinaerentur. De ciuium vero valetudine primos Aegyptiae gentis conditores haud parum sollicitos fuisse nemo dubitabit, qui Isidem et Osiridem audiuerit, non modo de suo populo, verum etiam de vniuerso genere humano ita bene promeruisse, vt post mortem in Deorum numero culti fuerint. ^{p)} Quicquid enim fabularum posteritas primorum istorum Aegypti regum laudibus adsperfit, hoc tamen credendum est, fuisse illos sapientes et salutis publicae magnopere studiosos. Quos quidem gentis auctores religionis specie legibus institutisque suis auctoritatem quaesiuisse existimo; postea vero, vt fieri solet, hominum imperitorum superstitionem, regum sacerdotumque calliditatem, multa, quae ad victus rationem pertinerent, legibus sanxisse, et varia ciborum genera, vel improbasse, vel commendasse, quae absque periculo omitti aut adhiberi possent. Patet autem ex veterum scriptis, Aegyptios, vti in omni cibo et potu, sic maxime in carniuum esu, insigni temperantia fuisse. ^{q)} Eaque in regione, solis ardentissimo

p) HERODOTVS. Hist. L. II. c. 42. p. 244. Edit. Ampl. Reizii. DIODOR. SIC. Bibl. Histor. L. I. p. 23. ed. Rodom. PLUTARCH. L. de Iside et Osiride, passim; in T. II. Opp. Eisdem reges pro medicae artis inuentoribus praefulibusque habuerunt, quod luculenter ex testimoniis veterum et marmoribus comprobauit CAR. FRID. HUNDERTMARK in *Exercitatione de Diis artis medicae tutelariis apud*

veteres Graecos atque Romanos. Lips. 1735. §. 3. 5. cf. DAN. LE CLERC. *Histoire de la Medecine* T. I. L. I. c. 6. p. 15.

q) HERODOT. L. II. c. 17. DIOD. SIC. p. 73. Φασὶ γὰρ πάσης τροφῆς ἀναδοθείσης τὸ πλεόν εἶναι περιττὸν ἂν ᾗ γεννᾶσθαι τὰς νέους. PLUTARCH. l. c. PORPHYRIUS π. ἀποχ. L. IV.

mo aestui subiecta et quotannis a Nilo inundari solita, maximopere erat commendabilis. Nec mirum, fuisse hanc a victu animali abstinentioniam, tanto vt sanctius seruaretur, ipsa adeo religione munitam. Primi Aegyptii animarum per corpora animalia et humana promiscuas migrationes statuisse videntur,¹⁾ quam opinionem plurimum ad coercendam carniū appetentiam pietate erga defunctos valuisse, sponte intelligitur. Quamuis autem nullo tempore omnis ex animali regno cibus legibus Aegyptiacis plane interdictus fuerit, hoc tamen certum est, sacerdotum familias, antiquissimis temporibus nullo, sequiore aetate parco, cibo animali, vsos fuisse, caeterosque omnes, quicunque sanctitatis speciem affectarent, in illa potissimum re ad sacerdotum exemplar vitam composuisse. Ipsis Aegypti regibus per leges ordo praefinitus erat, quem in victus ratione sequerentur.²⁾ Caeterum aliae quoque leges erant ad omnes Aegyptios pertinentes, quibus certorum quorundam animalium esus vetabatur. Horum etiam animalium nonnulla numinum instar tam religiose colebant, vt aliquod ex illis mactare vel mensis apponere capitale crimen esset. Inprimis tamen hoc notabile est, non eandem istius superstitionis rationem vbiuis in Aegypto obtinuisse. Quibus enim animalibus in vna quadam ciuitate templa dedicabantur, ea saepe numero alibi iugulari impune poterant, et rursus, quae hic erant sacra, illic inter profana recensebantur. Cuius diuersitatis causas, qui disquirunt, scriptores veteres, in varias sententias abeunt; quarum illam fateor mihi visam esse verosimillimam, quae apud DIODORVM SICVLVM et PLVTARCHVM

1) HERODOT. L. II.

2) DIOD. SIC. L. c. p. 64. τροφῆς δὲ ἔθος ἦν αὐτοῖς ἀπλαῖς χρῆσθαι, κρέα μόσχεια καὶ χηνῶν μόνον προσφερομένους, οἷον δὲ τακτόν τι μέτρον πίνοντας μὴ δυνάμενον πλησμόνῃν ἀκαίρῳ ἢ μέθην περιποιῆσαι· καθέλως δὲ τὰ περὶ τὴν δίαιταν, ἔτως

ὑπῆρχε συμμέτρως συντεταγμένα, ὥς τε δοκεῖν μὴ νομοθέτην, ἀλλὰ τὸν ἀριστον τῶν ἱατρῶν συντεταχέναι, τῆς ὑγείας σοχαζόμενον — Ante Psammetichum reges nullum prorsus vinum bibisse, cognoscimus ex PLVTARCHO l. c. p. 351. qui et ibidem fabulosam huius abstinentioniae rationem affert,

CHVM legitur: voluisse priscorum regum aliquem, caerimonia-
rum inter se pugnantium discrepantia et animorum dissensio-
ne, ciues ab omni seditione rerumque nouarum studio abdu-
cere, et simul metum futurae alimentorum inopiae arcere.^{t)}
Nihilominus tamen in praesenti etiam saluti omnium has le-
ges prospexisse existimo. Rationi enim consentaneum est,
intra tam amplios Aegypti fines, variarum regionum incolis
non idem alimenti genus conduxisse, legesque, dum variorum
animantium vitam tuerentur, ciuibus aduersus graua mala
praesidium parasse. Id enim hodiernum experientia docemur,
insignia quidem incommoda, ex multorum animalium nimia
frequentia nasci; non minora vero pericula beneficio bruto-
rum auerti.^{u)}

Cum rerum diuinarum studio Aegyptii essent deditissimi,
et sacerdotum fere arbitrio regerentur, nemo non intelligit,
priuatos, ad victus simplicitatem, eorum, qui sacris praeerant,
imitatione, adduci potuisse. Hi nempe a variis ciborum ge-
neribus, e. g. carne suilla,^{v)} piscibus^{w)} et fabis^{x)} abstinebant,
quibus reliqui Aegyptii nonnunquam volvebantur. In vini
potu sobrii erant, quo etiam reliquos Aegyptios rarius usos
fuisse legimus.^{y)} His enim, praeter Nili aquam, [quam tamen

C 2

obe-

t) DIOD. SIC. l. c. p. 80. PLV-
TARCH. l. c. p. 380.

u) Superfluum foret, exemplis hu-
ius sententiae veritatem illustrare. In
Aegypto (Cairi maxime) hodiernum
vultures necare religio est, quippe qui
vrbium vicos a fordibus et animalium
domesticorum cadaueribus, in plateas
proiici solitis, purgant. V. SHAW.
*Reisen nach verschied. Theilen d. Bar-
barey u. Levante* p. 386. HASSELQVIST
Beschreibung d. aegypt. Bergfalken im
XIII. B. d. Abhandl. d. k. Schwed. Acad.
d. Wissensch. p. 203. — Apud priscos Ae-
gyptios eadem certe fuit ratio, cur Ibim a-
vem et accipitres ab omni iniuria leges

vindicarent. HERODOT. L. II. c. 65. 75.
76. Caeterum longe ab ea absum o-
pinione, omnem Aegypti in cultu ani-
malium superstitionem sanitatis publi-
cae causa fuisse inuentam; quod omni-
no absurdum esset statuere: cum multos
huiusmodi ritus ab aliis causis proflu-
xisse Herodotus et Plutarchus testentur.

v) HERODOT. l. c. 47. PLVT-
ARCH. l. c. p. 353.

w) HERODOT. l. c. 37. PLVT-
ARCH. l. c.

x) IIDEM. ll. cc. PORPHYR.
π. ἀποχ. L. IV. c. 7.

y) HERODOT. l. c. 77. PLVT-
ARCH. l. c. PORPHYR. l. c. L.

obesos reddere putabant,^{z)}] decoctum hordei fermentatum, siue zythum, quod parare Osiris docuerat,^{a)} potus erat. A pueris autem simplicissimo victus generi assuefiebant, adeo, vt a parentibus, non vltra viginti drachmas, pro liberorum educatione vsque ad virilem aetatem, erogatas fuisse, DIODORVS SICVLVS testetur.^{b)} Quod quidem non magnopere mirandum est, cum Aegyptium solum plurimis fructuum generibus praestantissimis, paratuque facillimis exuberasse, notum sit. Etenim non frumenti tantum messes erant laetissimae, verum etiam fructuum horaeorum multarumque plantarum farinosa radice praestantium, spontaneus prouentus omnem famis metum procul abesse iubebat.^{c)} — Intemerata vero mansit illa

IV. 7. οἶνον οἱ μὲν ἐδ' ὅλως, οἱ δὲ ὀλίγησαν ἐγεύοντο, νευρῶν αἰτιόμενοι βλαβὰς, καὶ πληρῶσιν κεφαλῆς ἐμπόδιον εἰς εὐρεσίην. Ἀφροδισίων τε ἔφασαν ὀρεῖς ἐπιφέρειν — Existimo tamen aliam subfuisse hanc abstinentiam commendandi rationem. Notum est, solum in Aegypto vitium olearumque culturae non satis respondere. Testantur hoc HERODOTVS l. c. 77. STRABO Geogr. L. XVII. Proinde, cum e republica non esse videretur, Aegyptios gentium externarum commerciis uti, sub vario praetextu a vini etiam potu arcebantur, quod, cum domesticum non suppeteret, forinsecus aduehi debuisset.

z) PLUTARCH. l. c.

a) HERODOT. l. c. οἶνον ἐκ κριθῶν πεποιημένῳ διαχρῶνται. DIOD. SIC. p. 31. PLUTARCH. l. c. SVIDAS. Ζύθος· οἶνος ἀπὸ κριθῆς γινόμενος. Eius inuentionem l. IV. DIODORVS Baccho tribuit; quod minime mirandum est, cum Graeci Osiridem pro Baccho vulgo habuerint, Isidem pro Cerere. HERODOT. l. c. 42. 59. 144.

b) DIOD. SIC. p. 72.

c) De his vid. HERODOT. L. II. 92. DIOD. SIC. p. 30. THEOPHRAST. ERES. Hist. plant. L. IV. c. 9. 10. PLIN. L. XIII. c. 11. 17. XXI. c. 15. Apud Herodotum *Byblus*, s. *Papyrus*, *Colocasia* et *Lotus* recensentur. Eadem Diodorus habet, qui praeterea *mororum* (συκαμίνων) *malorumque persicorum*, a Cambyse in Aegyptum delatorum, facit mentionem. Theophrastus *Mnasia*, *Sari* et *Malinathallam* adiicit. — *Colocasiae* nomine proprie radix *fabae Aegyptiacae* insignitur, cuius fructus *ciborium* est. ATHEN. *Deipnos*. L. III. c. 1. Herodotus omisso eius nomine ita illam describit: ἔστι δὲ καὶ ἄλλα κρένεα ῥόδοισι ἐμφερέα, ἐν τῷ ποταμῷ γινόμενα καὶ ταῦτα· ἐξ ὧν ὁ καρπὸς ἐν ἀλλῇ κάλυκι παραφυσμένη ἐκ τῆς εἰσῆς γίεται, κηρίῳ σφηκῶν ἰδέην ὁμοιοτάτων. Ex Theophrasti autem verbis ad *Ari* genus pertinere apparet — *Arum Colocasia* LINN. — *Loti* radicem κόρσιον dici, Theophrastus auctor est. Panem ex illa conficere Isis Aegyptios docuisse fertur.

illa Aegyptiorum a nobis collaudata frugalitas, usque dum Persae deuicto Psammenito summa rerum potirentur, victosque et victores par luxuria perderet. — Priscos enim Persas sobrietati non minus ac Aegyptios studuisse, et inprimis iuventutem suam, ab omnibus, cupediarum rerumque sensus suauiter afficientium, illecebris remotam, ad tenuis victus consuetudinem traduxisse, e XENOPHONTE nemo non compertum habet^d).

§. VIII.

Legum et institutorum Graecorum exempla, quibus victus salubritati et temperantiae prospectum fuit.

Insigne fuit apud veteres Graecos frugalitatis studium, variisque saluberrimis institutis illud, apud Spartanos maxime et Athenienses, promouebatur. Quorum quidem ratio in eo potissimum erat, ut sobrietate corpora robusta laboribusque sustinendis apta euaderent. Robur corporis vero, cum absque sanitate nullum sit, quilibet me etiam non monente, intelliget, in his legibus publicae quoque sanitatis praesidium fuisse.

Apud Spartanos Lycurgi legibus cautum erat, ut omnes publice coenarent, eo consilio, ut ignominiae metu supprimeretur cupiditas.^e) Erant non modo genera ciborum, ve-

C 3

rum

tur. DIOD. SIC. l. c. p. 41. Est *Nymphaea Lotus* LINN — *Papyrus* et *Malinaballa* ex Cyperorum familia sunt, haec, ut videtur, *C. esculentus* L. ille, *C. Papyrus*. L. De Mnasio et Sari vix quicquam decernere aulim.

d) *Cyropaed.* L. I. p. 4. *Ed. Leuncl.* Φέρονται δὲ οἴκοθεν [εἰς τὴν ἀγορὰν ἐλευθέραν καλεμένην] σῖτον μὲν ἄρτον, ὄψον δὲ κάρδαμον· πιεῖν δὲ, ἢν τις διψῇ, κώθωνα, ὡς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ ἀρύσασθαι. Paullo post narrat, si venatum exeant, quicquid venando ce-

perint, id in obsonium iis cedere, si captum nihil fuerit, nasturtio vesci. Addit non incommode: εἰ δέ τις αὐτὰς οἶεται ἢ ἐσθίειν ἀηδῶς, ὅταν κάρδαμον μόνον ἔχωσι ἐπὶ τῷ σίτῳ, ἢ πίνειν ἀηδῶς, ὅταν ὕδωρ πίνωσιν· ἀναμνησθήτω, πῶς μὲν ἡδὺ μάλα καὶ ἄρτος πεινῶντι φαγεῖν, πῶς δὲ ἡδὺ ὕδωρ διψῶντι πιεῖν.

e) Publicus iste conuictus, promiscuo nomine, συσσίτιον, Φιλίτιον et Φειδίτιον dicebatur. V. HERODOT. L. I. 65. XENOPH. *Laced. resp.* p.

rum etiam eorundem mensurae et modi, certis quibusdam regulis adstricti; ^t) nec praeterea quid afferre cuiquam licebat, nisi venando id affecutus esset. — Apparet autem ex ciborum in *συσσιτίοις* apponi solitorum ratione, carnibus animalium domesticorum vix usus fuisse, quod PORPHYRIVS etiam loco infra allegato diligenter notavit. Neglectae autem Lycurgi legibus rei pecuariae rationem hanc fuisse reor, quod Spartanum agrum gregibus alendis non satis aptum esse intelligeret. Erat enim ille maximam partem arenosus et sterilis: quod naturae vitium agriculturae quidem industria corrigi poterat, pascuorum vero spontaneum proventum vix tantum esse patiebatur, ut gregum alimento sufficeret. Constat praeterea, eas gentes, quae rei pecuariae student, fortitudine longe inferiores esse his, quae agricultura aut venatione victum quaerunt. Hinc, cum in Spartanorum republica, cuius et angusti essent fines, et potentioribus ciuitatibus circumsepti, hoc potissimum legislatori curandum esse videretur, ut opum indigentia, fortitudine bellica et robore compensaretur; venationibus quidem ciues operam dare Lycurgus voluit, gregum vero curae adeo non favit, ut etiam ex sola agrorum mensura Lacedaemoniorum fortunas aestimare iuberet. ⁸) Denique hoc quoque commodi habebat in republica istud institutum, quod, omni luxuria remota, Spartanorum valetudo a grauioribus morbis defenderetur. Cupedias omnes ita auersabantur, ut ingenuo homine plane indignum esse eorum usum putarent. ⁱ) Multa alia erant, quae, et si

538. PLUTARCH. *Lycurg.* in T. I. Opp. p. 46.

f) PLUTARCH. l. c. ἔφερε δὲ ἑκάστος κατὰ μῆνα τῶν συσσιτίων, ἀλφίτων μέδιμνον, οἴνου χόας ἑκτά, τυρῶν πέντε μνάς, σῦκων ἡμίμνεα πέντε πρὸς δὲ ταῖς εἰς ὀψωνίαν μικρόν τι νομιδὴ νομίσματος. Eadem verba habet PORPHYRIVS π. ἀποχ. L. IV.

5. vterque autem, ut videtur, ex Dicae-
archo Peripatetico hausit. Discrepat
paullulum ab hac narratione, illa A-
THENAEI *Deipnos.* L. IV. c. 4.

g) PLUTARCH. l. c. PORPHYR.
l. c. L. IV. 3.

i) Ad Lyfandrum Lacedaemonio-
rum ducem Ionum legati accedebant
cum multis donis, inter quae, praeter
alia

etsi non omnia, sanitatis publicae causa instituta fuisse, facile persuadeor, multum tamen in ea re, ipso legislatore nil tale curante, valuisse existimo.

Apud Athenienses Draco et Solon vtilissimis legibus omnem luxuriam proscripserant.^{k)} Ebrietatem ita auersati sunt, vt vinolentum principem morte mulctari iusserint.^{l)} Amphictyon rex Atheniensium iam olim lege cauerat, ne quis meraco vino vteretur;^{m)} postea vero conuiuiorum sumtus Gynaeconomi coercebant, et Areopagitae.ⁿ⁾ Vt plurimum autem, antiquissimis praesertim temporibus, tenui victu utebantur. Parcae carnes, ficus, mel, et caseus lautissimae coenae erant fercula.^{o)} Quae frugalitatis consuetudo, quamdiu apud Athenienses intemerata mansit, praestantissima ipsis attulit virtutis praemia, sanitatem et robur bellicis laboribus aptum: postea vero, cum secundo Marte et naualium expeditionum fortuna partae diuitiae, priscam subuerterent temperantiam, mollities et luxuria corpora animosque ita eneruarunt, vt facili negotio respublica ab hostibus pessundaretur.

§. IX.

Instituta Romanorum ad alimentorum salubritatem spectantia.

Constat Romanos per tria integra secula non alio fere cibo, quam vili pulte vesci solitos fuisse.^{p)} Quod quidem fruga-

alia, bos erat et placenta. Tum ille accepto boue quaerebat, quid illud cibi genus esset? Cumque placentam ex amylo, melle, caseo, et aliis hoc genus condimentis parari intellexisset: ἀλλὰ τὴν μὲν (εἶπε) δότε τοῖς Εἰλωσι. ἐλευθέρεσ γὰρ ἐκ ἐστὶ βρώμα. AELIAN. var. hist. L. III. c. 20.

k) PLUTARCH. Solon. in T. I. Opp. DIOG. LAERT. L. I.

l) IDEM. ibid.

m) ATHEN. Deipnos. L. II. p. 38. θῆσμον ἔθετο Ἀμφικτύων προσφέ-

ρεσθαι μετὰ τὰ σῖτα ἀκρατον μόνον, ὅσον γευσασθαι, δαῖγμα τῆς δυνάμεως τῆ ἀγαθῆ θεῆ. τὸ δὲ λοιπὸν ἤδη κεκρυμμένον, ὁπόσον ἐκαστος βούλεται. προσεπιλέγειν καὶ τῷ τῆ Διὸς Σωτῆρος ὄνομα.

n) IDEM. L. VI. p. 245.

o) IDEM. L. IV. p. 137.

p) PLIN. L. XVIII. c. 8. VALER. MAX. L. II. c. 5. IUVENAL. Sat. XIV. v. 171.

A serobe aut sulco redeuntibus altera coena

Amplior

frugalitatis exemplum, nemo, quod existimo, me eo consilio adduxisse arguet, ut forte victus istam exilitatem laudarem, aut tanquam corpori nostro maxime idoneam commendarem. Neque ita sum

— *laudator temporis acti*

— — *censor castigatoremque minorum,*

ut rem Romanam ob sordidam hanc viuendi rationem magis tum floruisse opiner. Ea enim propter se ipsam in nulla civitate optabilis est, quamvis homines miremur et laudemus, qui illi assuefacti, nec ultra quid appetentes, vegeta sanitate, iusto corporis robore virtuteque bellica excelluerunt. Illud saltem huiusmodi exemplis docemur, verissime dici; *Naturam paucis esse contentam*; dummodo, nec vnam esse hominum omnium naturam et indolem, nec pauci constantem mensuram esse meminerimus. Propterea in singula quavis civitate ea frugalitas erit laudanda, quae illius civibus sanitatem pollicetur constantem, pariterque a luxuria et sordibus absit. Atque si omnes, tum optimates, tum plebei, eandem viuendi normam sequuntur, non facile erit quisquam, qui de vitae miseria queratur — Illustria huius rei exempla in Romana civitate extiterunt. Cui non dictus M. Curius, dictator belli gloria insignis, qui, cum Samnitum legati eum in foco rapas coquentem deprehendissent, aurea dona ab iis allata magnifice repudiavit? ^{q)} — Scilicet eo tempore, luxuriae ne metus quidem aderat. Sed et insequenti aetate, cum legibus iam morum licentiae obuiam esset eundem, ipsa earum conditio, et dispendii vel mediocris haud infrequens prohibitio, Romanos nondum legum omnem verecundiam et temperantiam exuisse ostendit.

Aedilibus plebis hoc munus datum fuisse, ut victus salubritatem suis edictis tuerentur, nec morbidas carnes, aliudue genus corruptorum alimentorum, in foro rerum promer-

lium

Amplior et grandes fumabant pul-
bus ollae.

q) VALER. MAX. L. IV. c. 3.

lium venum exponi paterentur, ex aliquo PLAVTI loco colligi potest. r) Penes censores autem erat, epularum sumtibus modum ponere. — Non alienum videtur a nostro consilio legum cibariarum nonnullas hic describere. Fannii Cos. lege ante tertium bellum Punicum edictum fuit, ne quid volucrum praeter vnam gallinam, quae altilis non esset, aut vinum alienigenum apponeretur, nec vltra denos asses coenis impenderentur. s) Ex lege Licinia vltra carnis aridae aut lardi pondotria et fassamentorum libram in quotidianis ferculis habere illicitum erat. t) Vt multas alias taceam leges, gulae cohibendae causa latas, Aemiliam, Didiam, Corneliam etc. u) — Semel autem quotidie veteres accumbebant, loco prandii ficubus passulisue paucis contenti. Bis interesse tricliniis, noctemque epulis protrahere ignominiosum putabant. — Neque postea, cum iam peregrinis diuitiis mores corrupti essent, leges sumtuariae plane siluerunt. Sane Iulium Caesarem, Octavianumque earum auctoritati inuigilasse, et alias quidem antiquas renouasse, alias ex integro sanxisse nouimus. v) Augustus, quanquam liberalitatis insignia specimina populo dederat, nolebat tamen Romanos vini potationibus vacare. Quapropter populum, aliquando de inopia et caritate vini conquerentem, seuerissima coercuit voce: *Satis prouisum*, dicens, *a genere*

r) Captiv. Act. IV. Sc. 2.

ERGASILVS. Tum piscatores, qui praebent populo pisces foetidos,
Qui aduehuntur quadrupedanti cruciantur cantherio

Quorum odor subbasilicanos omnes abigit in forum;
His ego ora verberabo sirpiculis piscariis,

Vt sciant, alieno naso quam exhibeant molestiam — etc.

REGIO. Euge! edictiones aedilitias hic habet quidem;

Mirumque adeo est, ni hunc fecere sibi Aetoli agoranomiam!

s) PLIN. L. X. c. 50. GELLIVS Noct. Att. L. II. c. 24.

t) GELL. l. c. MACROBIVS. Saturnal. L. II. c. 13.

u) IIDEM ll. cc. PLIN. L. VIII. c. 51. 57. ALEX. AB ALEXANDR. Gen. Dier. L. III. c. 11.

v) SVETON. I. Caes. c. 43. Legem praecipue sumtuariam exercuit, dispositis circa macellum custodibus, qui obsonia contra vetitum retinerent, deportarentque ad se, submissis nonnunquam licitoribus atque militibus, qui, si qua custodes fefellissent, iam apposta de tricliniis auferrent. IIDEM Octau. c. 34.

nero suo Agrippa, perductis pluribus aquis, ne homines sitirent.^{w)} Nec tamen, sub sequentium Caesarum imperio, luxuria seculi desiit; adeo, ut Tiberius ipse de illa coercenda propemodum desperaret.^{x)} Successit aliquando feliciter principum studium, quo id agebant, ut ad pristinam temperantiam prauos ciuium mores reuocarent; sed frustraneus plerumque labor fuit, cum nimis inueterata iam esset luxuriae consuetudo, nec bonorum principum auctoritas, in tanta militum praetorianorum ferocia, imperii diuturnitate stabiliri posset.^{y)} Hoc certe saepius, a multis, tam veterum, quam recentiorum scriptorum, animaduersum est, Romanae ciuitati, donec temperantiae teneretur studio, suam gloriam constituisse; a cuius fastigio postea, ingruente morum corruptela, sensim sensimque deiecta fuit. Corpora ciuium, robusta olim et vegeta, imbecillitas et languor, comites luxuriae et ingluuiei, inuaserunt; et, cum debilibus parentibus nata soboles bellicis molestiis subeundis impar esset, externarum gentium auxiliis omnis imperii Romani potestas niti coepit. Quo factum est, ut barbari, diu iam Romani nomini infesti, impune gloriam illius imminuerent, paullatimque Romanorum viribus fractis, prouincias armis occuparent.

CAP. II.

DE AQUA.

§. X.

De aquae salubritate in genere.

Potus naturae conuenientissimus, et cuiusuis sortis hominibus, pauperibus perinde ac diuitibus, communis, *aqua* est.

Immo

w) IDEM. *ibid.* c. 34.

x) TACITVS *Annal.* III. 53.

y) Exemplo sint Pertinax, Alexander Seuerus et Probus, omnes militum seditionibus oppressi, ideo, quod

effusae illorum licentiae et deperditis populi moribus frena iniicere pararent. Vid. *Scriptores rei Augustae minores*, in vitis singulorum. HERODIAN. *Hist.* L. II. c. 4. VI.

Immo, ne caetera quidem potulentorum genera et ciborum coctio aqua carere possunt. Lauationis praeterea unicuique homini incumbens necessitas, aquae puritate maximopere indiget. Adde, quod a natura id quoque datum sit aquae, ut et agitatione sua, dum fluit, refrigeret, et exhalatis vaporibus a siccitate et leuitate nimia aerem tueatur. Quae considerantibus nobis aqua profecto non potest non singulari magistratuum cura digna videri. Etenim facile patet, tantum sanitati per vitiofas aquas noceri, quantum bonae notae aquis vita omnium hominum adiuuatur. Neque in ipsis purioribus aquae generibus eadem omnium est integritas; sed fontanam semper saluberrimam esse deprehendimus,²⁾ quam deinceps, si virtutem spectas, pluuiialis, nivalis, glacialis, fluuiatilis et putealis sequuntur. Omnium infima et teterrima est palustris. Cur vero ita aestimari aquarum debeat salubritas, et quomodo, quae impuriore sunt, nocere possint, nolo fusius pertractare, cum ex vulgatissimis medicinae diaeteticae praeceptis haec omnibus satis nota esse existimem. Nec speciatim omnes persequar regulas, secundum quas in ciuitate aquarum cura administranda est; ea enim passim apud auctores medicinae forensis exposita leguntur: ^{a)} atque ipse ego, (si de me dicere licet) alio loco breuiter hoc argumentum pertractaui.^{b)} Videamus nunc potius, quomodo veteres in tuenda aquarum salubritate versati fuerint, qualemque operam ducendis in publicum aquis puris impenderint. Non neglexisse antiquissimas gen-

D 2

tes

2) HIPPOCR. *de aere aqu. et loc.* Sect. III. Opp. p. 284. VARRO *de re rust.* L. I. c. II. COLVMELLA *de re rust.* L. I. c. 5. ACTVARIUS *de Diaeta* c. 8. Plura veterum et nuperorum hac de re testimonia collecta reperiuntur in IO. ZACH. PLATNERI Progr. quo ostenditur, *aquam fontanam caeteris salubriorem esse.*

a) V. PATRIS *Anthropolog. forens.* §. 6 — 13. LUDWIG *Instit. Medic. forens.* §. 41 — 44. Cf. HALLER *Elem. Physiol.* T. VI. p. 241.

b) In ea, quam ad Fratrem Optimum scripsi, tractatione, *de potulentorum cura in republica ad sanitatis leges componenda* Sect. I. de aqua 1778.

tes aquarum curam, eius vtilitas insignis, immo vero necessitas summa, persuadet. Sed quibus modis apud nonnullas huic rei prospectum fuerit, non dixerim. Sane in Mosaicis legibus, nihil, quod huc possit referri, inuenire potui. Fueritne apud Aegyptios commodis publicis hac parte legibus consultum nec ne, non magis definire audeo, cum rerum Aegyptiacarum scriptores veteres omnes perlustrare, ob temporis angustias, mihi non licuerit. Credo tamen omnino paucis legibus hanc aquarum curam publicam apud Aegyptios comprehensam fuisse: cum omnem fere aquam e Nilo petere oportuerit, ob fontium inopiam fluminisque inundationes aquae ductibus molestas. — Hinc cum ista pars argumenti nostri ex Iudaeorum et Aegyptiorum historia illustrari nequeat, caetera, quae huc faciunt, vna saltem complectar sectione.

§. XI.

Quibus legibus institutisque apud Graecos et Romanos solubritati aquarum prospectum fuerit.

Perpauca apud veteres auctores de legibus aut institutis memoriae prodita leguntur, quibus aquarum administratio apud Graecos innixa fuit. Attica regio admodum arida erat nec fluminibus irrigua.^{c)} Hinc puteis illi inopiae subueniendum erat. De his legem tulit Solon a PLUTARCHO commemoratam^{d)} non tam vt salubritati, quam vt copiae aquarum ad vsus quotidianos sufficienti prospiceret. Constat etiam ex variis

c) Id significat PLUTARCHVS loco statim exponendo et M. ANTONINVS τῶν εἰς ἑαυτ. L. V. c. 7. Εὐχὴ Ἀθηναίων. ὕσον, ὕσον, ὦ Φίλει Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρχαίας τῆς Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων.

d) Solon. in T. I. Opp. ἐπεὶ δὲ πρὸς ὕδωρ ἔτε ποταμοῖς ἐστὶν ἀενάοις, ἔτε λίμνης τισὶν, ἔτ' ἀφ' ὁρίων πηγαῖς

ἡ χώρα διαρκὲς, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι Φρέα-
σιν ποιηταῖς ἐχρῶντο· νόμον ἐγράψεν,
ὅπῃ μὲν ἐστὶν δημόσιον Φρέαρ ἐν τῷ
Ἰππικῷ, χρῆσθαι ἴστω· ὅπῃ δὲ πλεῖστον
ἀπέχεσθαι, ζητεῖν ὕδωρ ἴδιον. εἰ δὲ ἐ-
ρύξαντες ὀργυιῶν δέκα βάθος παρ'
ἑαυτοῖς, μὴ εὕρωσι, τότε λαμβάνειν
παρὰ τῷ γείτονος, ἐξαχθὲν ὕδριαν δις
ἐκάστης ἡμέρας πληρύντας.

variis scriptorum locis fuisse Athenis magistratum aliquem aquarum curae praefectum, qui ὑδάτων Ἐπιστάτης dicebatur, atque id potissimum operam dabat, ne quis priuatus aquam publicam violaret, deriuaret, olidamue redderet. ^{e)}

Apud Romanos quae obtinuit aquarum curatio, longe vberiore dicendi materiam praebet. Hos enim ab antiquissimis inde temporibus, ut quam purissimae et saluberrimae aquae ciuitati suppeterent, legibus effecisse, nullisque in ea re sumtibus pepercisse, et literarum monumenta, et aquaeductuum eximiae reliquiae hodiernum testantur. Ex his nonnulla iam proponere liceat. — Aquam Marciam primus in urbem duxit Ancus Marcius, vnus e regibus, postea Q. Marcius Rex in praetura. Rursus restituit Marcus Agrippa, qui et Virginem adduxit. ^{f)} Appiam aquam sibi cognominem duxit Appius Claudius Caecus, quam postea idem Q. Marcius Rex, vna cum Tepula et Anione veteri, a Man. Curio Dentato ad urbem ducto, reficere a Senatu iussus est. ^{g)} Agrippa in aedilitate aquas omnes Romae corriuauit atque emendauit annuo spatio: lacus septingentos fecit, praeterea salientes CV. castella CXXV. ^{h)} Reliquis praestantior fuit aquarum ductus a C. Caesare inchoatus et peractus a Claudio. ⁱ⁾

Cura aquarum diuersis temporibus varii magistratus defuncti sunt. Censoribus illa ut plurimum incumberebat. ^{k)} Inter-

D 3

ter-

e) Themistoclem hoc munere functum esse auctor est PLUTARCHVS in eiusd. vita p. 127. T. I. Cf. SAM. PETITI Comment. in LL. Atticas in T. III. Iurispr. Rom. et Att. p. 481.

f) PLIN. L. XXXI. c. 3. Is Marciam, quae Aufeia quondam, fons ipse Piconia dicebatur, tantis laudibus extollit, ut clarissimam esse perhibeat aquarum in toto orbe, frigoris salubritatisque palma: — Habebatur etiam illa in tanto honore apud Romanos, ut Nero etiam magna aliquando inuidia

apud ciues flagrauerit, quod fontem aquae Marciae ad urbem deductae nando incessisset, et potus sacros et loci ceremoniam corpore toto polluisse videretur, etc. TACIT. Ann. XIV. c. 22. De hac aqua plura vide apud SEXT. IUL. FRONTINVM de aquaeductibus Urbis Romae. ed. Poleni. Art. 5.

g) PLIN. L. XXXVI. 15. FRONTINVS l. c.

h) PLINIVS. FRONTINVS ll. cc.

i) IIDEM ll. cc.

k) Censores — urbis templa, vias, aquas,

terdum aedilibus aut quaestoribus data fuit. ^{l)} Augustus novum officium excogitavit *curatorum aquarum*, ^{m)} et iura eorum Senatusconsulto descripsit, quod apud FRONTINUM legitur. ⁿ⁾

Nec defuerunt saluberrimae leges, tum aquarum iustae copiae per urbem distribuendae causa scriptae, ^{o)} tum, (quae imprimis ad rem nostram faciunt,) cauentes, ne aquae privatorum temeritate aliquam noxam contraheret. Ex his duae potissimum eminent, a FRONTINO servatae. Altera, eademque antiquissima, his verbis scripta est: NE. QVIS. AQVAM. OLETATO. DOLO. MALO. VBI. PVBLICE. SALIET. SI. QVIS. OLETARIT. HS. DECEM. MILLIA. MVLT. A. ESTO. ^{p)} Altera Quinctia est, Augusto imperante lata, ex qua nonnulla verba infra descripsimus. ^{q)} Plura de aquarum publicarum salubritate, ab imperatoribus ipsisque adeo aquarum curatoribus, insequenti aetate, constituta fuerunt; quae, ne iusto prolixior nostra fiat oratio, enarrare praetermittimus, lectoribus hac de causa ad FRONTINUM, eiusque commentatorem, POLENUM, amandatis.

aquas, aerarium, vectigalia ruento —
CICERO de Legibus L. III. ALEX.
AB ALEX. l. c. L. III. c. 13.

l) FRONTINVS art. 95. 96. p. 166. Ed. Poleni. Cf. huius Commentar.

m) SVETON. *August.* c. 37.

n) l. c. art. 100.

o) Multa exempla apud FRONTINUM occurrunt.

p) FRONTIN. art. 97. p. 171.

q) IDEM. art. 129. p. 218. QVICVNQVE. POST. HANC. LEGEM. ROGATAM. RIVOS. SPECVS. FORNICES. FISTVLAS. TVBVLOS. CASTELLA. LACVS. AQVARVM. PVBLICARVM. QVAE. AD. VRBEM. DVCVNTVR. SCIENS. DOLO. MALO. FORAVERIT. RVPERIT. FORANDA. RVMPENDAVE. CVRAVERIT. PEIOREMVE. FECERIT. — — IS. POPVLO. ROMANO. C. MILLIA. DARE. DAMNAS. ESTO.

C A P. III.

D E A E R E

§. XII.

De aeris salubritate in genere.

Quantum intersit reipublicae, salubritatem aeris intemperatam seruari, nemo nescit, qui vel extremis labris artem medicam attigit. Vix enim est, praeter aerem, alia res vlla, quae ad vitam conseruandam tantum valeat, quaeque facilius pestiferam noxam contrahere possit. Aer enim, cum per anni vicissitudines mutatur insigniter, tum sua natura peregrinarum particularum admixtionem facillime admittit, easdemque dissolutas, utpote tenuissimas, aegre dimittit. Tuetur autem vitam aer ambiens, eo, quod moleculas perspiratione corpus egressas in se recipit, nec non a venis bibulis vna cum humoribus resorptus et ad sanguinem deductus, eidem rectius miscendo attenuandoque inseruit. Inprimis vero notabilis aeris functio est in respiratione. Exceptus enim inspiratione et ad vasa pulmonum alifus, tum vi motrice, seu elasticitate sua, sanguinem per illa manantem impellit atque exercet, tum particulas igneas a sanguine per vasorum ostiola dimissas haurit, et, dum exspiramus, tollit. Vnde colligitur, huic respirationis negotio, totiusque adeo vitae incolumitati prodesse eum aerem, qui quam paucissimis particulis alienis inquinatus et neque nimis crassus neque iusto tenuior sit — Neque vero haec ita se habere rationibus tantum, verum usu ipso docemur. Earum quippe regionum incolas, quae vitioso aere vtuntur, morbis grauissimis contagiosis obnoxios esse vitamque breuiorem transigere, ita notum est, ut exemplis rem illustrare superfluum foret. Propterea etiam, qui in montanis locis habitant aeremque puriorem spirant, vegetiore valetudine gaudere constat, quam illos qui valles et paludosa loca incolunt.

Quem-

Quemadmodum autem aer ipsius naturae vitio sanitati infestus esse potest, ita aliud corruptelae genus, ex cura aquarum neglecta nascitur. Magistratum sane diligentia in quavis ciuitate efficiendum est, vt naturae vitium prudenti consilio publicisque operibus, quantum fieri potest, corrigatur, certe molliatur et mitigetur: deinde, vt hominum, in sua mala veluti data opera ruentium, vecordia coerceatur et refrenetur. Cauendum itaque est, ne cadauerum humanorum et animalium foetor, ne paludum stagnantium exhalatio pestilens aerem contamineat; ne recrementa et sordes omnis generis in urbium vicis diu iaceant: ne operum sordidorum opifices, et metalla, plumbi certe, sulphuris, hydrargyri, arseniciue officinae, ciuium sanitati sua vicinia obsint. — Iam, quomodo hac aeris cura veteres defuncti fuerint, age, nunc dispiciamus.

§. XIII.

Aeris salubritatem conseruandi ratio apud Iudaeos.

Inter Mosaicas leges eae non male ad aeris salubritatem referri possunt, quae de cura mortuorum praecipiant. Dum enim penes defunctum morantes, manibusue cadauer conrectantes, vel tumulum aut bustum attingentes, per septiduum impuri esse iuebantur:^{r)} necesse erat, funus intra septimum diem efferri,^{s)} cum absque insigni molestia ciuili ista impuritas ferri non posset. Praeterea, quo minus in vrbe essent sepulcra, hac lege cautum est.^{t)} — Duae adhuc leges commemorari hoc loco merentur; altera, quae cadauera suspenso-

r) Num. XIX. II. 14 — 16. MICHAELIS. Mos. R. T. IV. §. 215.

s) Mortuos in republica Iudaeorum humari solitos fuisse, ex quam plurimis S. S. locis constat: cremari coepisse sub regibus coniici potest ex iis, quae de funeribus regum Iudaicorum narrantur 2. Paralipom. XVI. 14. XXI. 20.

t) Quod reges in vrbe sepultos fuisse

legimus, mirandum non est; siue hac praerogatiua vere ob eminentem dignitatem vsi fuerint, siue vrbis nomine ipsa pomperia complectaris — Certe vel ex vno iuuenis Nainitici exemplo probabile est, funera extra vrbes elata fuisse. Luc. VIII. 12. Cf. MICHAELIS l. c. p. 306. sqq.

penforum ante noctema patibulo demi imperat, ^{u)} altera, quae a sacris abesse iubet, et consortio cum caeteris ciuibus excludit, qui morticina tetigissent. ^{v)} Vtriusque finis hic fuisse videtur, vt, remota omni putredinis materia, aer a contagionis metu immunis feruaretur.

§. XIV.

Apud Aegyptios.

Aegypti aer qualis fuerit, discrepant inter se auctorum sententiae. Alii enim eius salubritatem summis laudibus extollunt; et hi fere antiquissimi sunt. ^{w)} Alii autem, sequioris aetatis scriptores, perinde ac illi, qui nostris temporibus Aegyptum peragrarunt, regionum illarum aerem pestilenti labe infamem esse arguunt. ^{x)} Cuius diuersitatis equidem duplicem causam esse arbitror. Alteram: quod Aegypti nomen non omnem semper, quam late patet, Aegyptum, sed aliquam tantum eius partem subinde denotet; ^{y)} alteram: quod verosimile videatur, Aegypto Graecorum imperio subiecta ac postea ab Augusto in prouinciae formam redacta, multa instituta ciuilia religiosasque cerimonias quae olim obtinuerant, in obliuionem venisse, nouis dominis vel non e re sua esse existimantibus illa retineri, vel utilitatem eorumdem ignorantibus. Et sane credibile est, Graecis, et postea Romanis Aegypto dominantibus, nonnullas etiam leges ex eorum numero abolitas fuisse, quae aeris salubritatem antea iuuerant. Referenda autem est imprimis ad aeris apud Aegyptios curam, cadauerum humanorum et brutorum adeo animalium pollin-

ctu-

u) *Deuteron. XXI. 23.*

v) Crebrius repetita *Leuit. V. 2. XI. 8. 39. sq. Deuteron. XIV. 8.* — MICHAELIS l. c. §. 216.

w) HERODOT. L. II c. 77. qui dicit Aegyptios μετὰ Λίβυας ὑγιεινέστατας εἶναι πάντων ἀνθρώπων, τῶν ὠρέων εἵνεκεν, ὅτι ἔ μεταλλάσσει αἰ ὥρα. Non procul abesse videtur ab

hac sententia HIPPOCRATES de aer. aqu. et loc. S. 3. p. 289.

x) PLIN. L. XXI. c. 6. Aegypti aerem nebulosum esse dicit — PROSPER ALPINVS de medic. Aegypt. L. I. c. 15.

y) HERODOTVS Delta solum ab Ionibus Aegypti nomine insigniri, olim vero Thebaidem saltim sic dictam fuisse commemorat l. c. c. 15. —

ctura. Quod si enim regionis illius indolem et naturam recte perpendimus, patebit certe hanc funerum curam, etsi alias et cremationi et humationi postponendam, in Aegypto sola potuisse sine ullo sanitatis detrimento cadauera non humata retineri. Sepeliri enim cadauera, Nili annuae inundationes prohibebant, dum metuendum esset, ne, vndis in sepulcra tumultosque irrumpentibus, cadauerum semiputridorum foetor, tam aquam ipsam, quam aerem, pollueret. Cremari autem illa non poterant, cum lignorum prouentus in ea regione sat mediocris sit. Hinc ita oportebat funera curari, ut possent in oppidis, quae in collibus plerumque sita erant, impune asseruari. Quod Aegyptios pollinctura affecutos fuisse ex scriptorum veterum monumentis constat.²⁾ In sale enim, quo praecipue utebantur, vis exsiccandi insignis est. Eundem usum cedrium, asphaltum et alia aromata praestant, quorum praeterea balsamicus odor plurimum ad foetorem putridum corrigendum et inuoluendum valet. Quapropter, cum sic condita cadauera arcis ligneis inclusa in abditis domuum conclauibus haberent, quantum per regionis naturam fieri poterat, ea pericula effugisse videntur, sine quorum metu illic sepeliri cadauera non poterant.³⁾

§. XV.

Apud Graecos.

Haud dubitandum est, Graecos etiam publicis institutis id egisse, ut aere vterentur quam purissimo, etiamsi, qualia illa fuerint, dictu est difficile. In sepeliendi tamen ratione aliquod huius curae vestigium deprehendimus. Apud omnes fere Grae-

²⁾ HERODOT. I. c. c. 86 — 88. DIOD. SIC. L. I. p. 81. PLUTARCH. *de Is. et Osir.* l. c. Recensentur etiam apud hos auctores ea, quibus cadauera repleti condiri que mos fuerit. Myrrha, casia, thus, nitrum, gummi, asphaltum, cedrium etc. Cf. PLIN. L. XVI. c. II. XXXI. 10.

³⁾ Animalia, quorum cadauera con-

dita asseruari solebant, haec potissimum erant: feles, canes, mustelae, accipitres, vrsi, lupi et Ibis. HERODOT. c. 67. Boues autem et alia animalia domestica in urbium pomoeiis humabantur, et aliquo tempore praeterlapso, scaphis in insulam Prosopitidem deuehebantur IDEM c. 41.

Graecos extra vrbes sepulcra erant, solis forte Lacedaemoniis exceptis, quibus Lycurgus mortuos in vrbe humandi potestatem fecerat.^{b)} Nam vt taceam Atheniensium legem, quae inhumato cadaueri humum iniicere praetereuntes iubebat, humanitate potius, quam sanitatis publicae sollicitudine suadente, latam;^{c)} constat testimoniis veterum, Athenis omnia funera per portas Ἡριαῖας in communem sepulcrorum locum vrbe elata fuisse:^{d)} ita, vt ne eos quidem, qui vel pro patria mortem oppetiissent, vel alio modo de republica egregie essent meriti, intra urbem sepelire liceret; sed in eo Ceramico, qui extra portas erat, illorum tumuli fieri solerent.^{e)} Nolebant enim mortuos nocere ciuitati, cui, dum viuerent, praesidio decorique fuissent.

§. XVI.

Apud Romanos.

Longe plura extant apud Latinos scriptores testimonia, ex quibus patet, sedulo aeris salubritati Romanos prouidisse. Eo pertinet Tarquinii Prisci stupendum cloacarum publicarum opus, fornicibus amplissimis subterraneis exstructum, septem in illas corruatis annibus, qui sordes eo confluentes expurgarent, eductasque ex vrbe in Tiberim deriuarent: moles ingens, fidem omnem superatura, nisi admirandae eius reliquiae hodiernum spectarentur.^{f)} Duplex autem erat cloacarum utilitas, vtraque ad aeris salubritatem et munditiam pertinens. Primo enim exhaustus est his cauernis lacus Curtius, a priscis inde temporibus exhalationum pestilentia infamis. Deinde vero viarum colluuiies, domuum sterquilinia, et quidquid in plateas proiectum aerem

E 2

inqui-

b) PLUTARCH. in *Lycurgo*.

c) AELIAN. *var. hist.* L. V. c. 14.

d) AVCTOR ETYMOLOGICI. Ἡριαῖαι αἱ Πύλαι Ἀθηνῶν διὰ τὸ τὰς νεκρὰς ἐκφέρεισθαι ἐκεῖ ἐπὶ τὰ ἱερά, ὃ ἐστὶ τὰς τάφους.

e) IDEM δύο ἦσαν κεραμεῖοι· ὁ μὲν

ἐνδον τῆς πόλεως, ὁ δὲ ἔξω. ἐνθα καὶ τὰς ἐν πολέμῳ τελευτήσαντας ἔθαπτον δημοσίᾳ. Cf. PAVSANIAS, in *Atticis*.

f) Vid. LIVIUS L. I. DIONYS. HALICARNASS. L. III. PLIN. L. XXXVII. c. 15.

inquinare potuisset, in concamerationes istas collectum, ex vrbe remouebatur. Taceo caducas aquas, ex castellis et manationibus fistularum, (vt cum FRONTINO loquar,) profluentes, quarum vsus praecipuus, tum in viis et cloacis abluendis, tum in eo versabatur, quod illarum ope aer vrbanus refrigeraretur et agigaretur; quapropter etiam in priuatas domus derivare lege interdictum erat.^{g)} Caeterum hoc salubritatem aeris conseruandi studium in aliis quoque operibus publicis apparuit. Primus Cornelius Cethegus Cos. postea Iulius Caesar, Pomptinas paludes, sed frustra exsiccare constituerant,^{h)} partim, vt ea regio, quam stagnum istud occupabat, quaeque, si PLINIO fides habenda est, XXIII. urbium locus olim fuerat, i) ciuibus diuidi colique posset, partim, vt pestifer halitus ab accolis, ipsaque inprimis vrbe auerteretur. Prosperiore huius instituti successu Augustus vsus est; post cuius aetatem, cum inchoatum opus sequentes principes deseruissent, totam regionem palus denuo occupauit et sepultam stagnantibus aquis tenuit, donec hoc ipso, quo viuimus, tempore, bene consulens Romanis Pius VI. Pontifex, vel hoc ipso famam meriturus, neglectum diu laborem, feliciter, vt fama est, instaurauit. Fucinum lacum emittere et exsiccare Iulius Caesar pariter aggressus est;^{k)} quod opus, ab illo non confectum, Claudius postmodum absoluit.^{l)}

Ad aeris apud Romanos curam sepulcralia quoque instituta pertinent. Lex est duodecim tabularum: HOMINEM. MORTVVM. IN. VRBE. NE. SEPELITO. NEVE. VRITO.^{m)} Vt cremationem cadauerum in vrbe vetarent, Decemuiros praeter foetoris vrbe arcendi consilium, inprimis, vt CICERO monet,

g) Caducas nolo ducere, nisi qui meo beneficio, aut priorum principum habent. Nam necesse est, ex castellis aliquam partem aquae affluere, cum hoc pertineat non solum ad urbis nostrae salubritatem, sed etiam ad vtilitatem cloacarum abluendarum. FRONTIN. p. 195.

h) SVETON. Caes. c. 44.

i) L. III. c. 5.

k) SVETON. Caes. 44.

l) IDEM Claud. c. 20. PLIN. L. XXXVI. c. 15.

m) CICERO de Legib. L. III.

monet, incendii periculum impulit.ⁿ⁾ Sepulturae autem prohibita triplicem rationem C V N R. RITTERSHVSIUS exponit,^{o)} ex quibus extrema saltem ad nos spectat, ne scilicet tumuli foetida exhalatione aerem inquinarent. Caeterum, iam antequam lex ista ferretur, illicitum erat, mortuos intra moenia sepelire, nisi quibus virtutis causa tributum hoc fuerat:^{p)} etsi non negauerim, antiquissimis temporibus, regum forte primorum, ciues Romanos in larariis aedium priuatarum sepultos fuisse.^{q)}

Diu huius legis de mortuis in vrbe non humandis auctoritas stetit: ita, vt in fundis suburbanis plerumque ciues cum familia terrae mandarentur. Sequiore tempore, cum neglecta vtilissima lege, passim in vrbe cadauera sepelirentur, in vsum illa denuo reuocata ac noua sanctione ab Hadriano et Antoninis, Pio, et Philosopho, sancita est.^{r)} Quo quidem instituto hoc vtique consilium declarauerunt, vt foetor cadauerum pestiferus vrbe exterminaretur, ne aeri noceret.

§. XVII.

E p i l o g u s.

Ne limites, quos ab initio statim huic tractationi constitui, transgressus esse, quaeque, vt pollicitus sum, alia occasione exponenda erant, anticipasse videar, subsistendum hic mihi erit, non vt artifice, cuius operi extrema manus iam accessit, sed vt tironi, qui ingentis aedificii primas lineas describere tentauit. Lubens enim fateor, quod etiamsi diffiterer, eruditi

E 3

facile

n) Hinc vetustissimis temporibus, cadauerum cremationem Romanos non omnino ignorasse, probabile est. P L I N I U S tamen tunc demum institutum fuisse dicit vt corpora cremarentur, *postquam longinquis bellis erui cognouerint. Et tamen, pergit, multae familiae priscos seruari ritus: sicut in Cornelia nemo ante Syllam Dictatorem traditur crematus. Idque voluisse, veritum rationem, eruto C. Marii cadauere.*

o) *Commentar. in duod. tabul. Leges Argentor. 1659. cap. III.*

p) CICERO. l. c. P L U T A R C H. *Publicola* T. I. Opp. p. 109.

q) S E R V I U S in L. 5. et 6. *Aeneid.*

r) S P A R T I A N. *Hadrian. IVL. CAPITOL. in Antonino Pio.* p. 278. T. I. *Script. R. Aug. min. L. B. 1671. 8.*

facile intelligerent, haud pauca a me esse omiſſa, multa etiam curſim et tranſitorie tantum tractata. Scio praeterea, non deſore, qui hoc reprehendant, quod de maiorum noſtrorum, Germanorum, inſtitutis ad ſanitatē publicā pertinentibus, nihil prorſus huic libello inſeruerim. Apud quos tamen veniam me impetraturum eſſe ſpero, ſi cogitent, iis temporibus, vnde exempla inſtitutorum publicorum, ciuium ſanitatē ſpectantium, repetere propoſitum erat, non vnā fuiſſe Germaniae rempublicā, nec ingeniis nondum excultis fieri potuiſſe, vt legibus idoneis ciuium ſanitas muniretur. Alii forte me in ſubiiciendis animaduerſionibus veterumque ſcriptorum locis nimis prolixum fuiſſe arguent. Neque inficior, in omni alio genere ſcribendi facile poſſe hanc annotationum et citationum licentiam in vitium verti, taedioque eſſe lectoribus. Putabam vero, in diſſertatione hiſtorica, et praefertim eo conſilio ſcripta, vt ex cathedra defenderetur, adeo non debere ſcriptorum veterum auctoritatem deſiderari, vt in eorum placitis et relationibus allegandis, copioſiorem, quam parciorem eſſe fatius ſit. — Caeterum vehementer laetabor, ſi in opusculo hoc, licet tenui, nonnulla fuerint, quae doctis viris, iisdemque iudicibus aequis, non omnino diſpliceant. Quemadmodum enim ab his contemni ſummum eſſe duco dedecus et ignominiam; ita ab iisdem vel probari, vel certe non reprehendi, glorioſum eſſe arbitror.

COROLLARIA.

I.

Sceleribus hominum diuina maiestas, proprie loquendo, non laeditur.

II.

Ars est Physiognomica, sed coniecturalis. Damnanda vero non est, quasi humanitati officiat et diffidentiam pariat: hoc enim omnibus fere artibus commune est, quod anceps illarum usus sit, et mox obesse mox prodesse queant.

III.

LECTIO nuperrimarum fabularum Romanensium, quarum scriptores animum, rerum quarumlibet grato ingratoue sensu facillime perfundendum, (Empfindsamkeit) affectant, non tam humanitatis et pulcritudinis in rerum natura sensum acuere, quam potius obtundere videtur.

IV.

Aeris factitii genera plurima nil sunt, nisi vapores aeri communi admixti.

V.

Animalculo infusoria aquae infusorum sunt indigena.

VI.

Nectaria plantarum fructificationi inseruiunt.

VII.

VII.

Aether vitrioli est spiritus vini phlegmate suo orbatus.

VIII.

Duplici ratione corpus animale et vegetabile humorem per superficiem emittit et attrahit: perspiratione et exhalatione, resorptione et inhalatione.

IX.

Princeps respirationis usus in remouendis ex corpore particulis igneis positus esse videtur.

X.

Lepra Iudaeorum est Celsi vitiligo alba.
